

Ο ΜΕΘΟΔΙΟΣ ΑΝΘΡΑΚΙΤΗΣ ΚΑΙ ΤΑ «ΤΕΤΡΑΔΙΑ»

Η υπόθεση της καταδίκης του λογίου Μεθοδίου Ανθρακίτη¹ από τη Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, τον Αύγουστο του 1723², αποτελεί την πρώτη πράξη μιας δραματικής ιστορίας που κλείνει οριστικά τον Ιούλιο του 1725, με το τελευταίο σχετικό Συνοδικό γράμμα.

Επειδή η ιστορία αυτή αποτελεί την πρώτη ίσως ανασταλτική επέμβαση³ της Εκκλησίας σε θέματα που αφορούσαν άμεσα τον αφυπνιζόμενο νεοελληνικό στοχασμό, εκίνησε το ενδιαφέρον των ερευνητών και η σχετική βιβλιογραφία πλουτίζεται συνεχώς.

Όστοςό υπάρχουν ακόμη αρκετά σημεία της ιστορίας αυτής που παραμένουν σκοτεινά και συγκεχυμένα, γιατί λείπουν τα στοιχεία που θα μας βοηθήσουν να αποκαταστήσουμε τη συνοχή των ιστορικών γεγονότων. Άλλωστε και

1. Οι πληροφορίες που μας παρέχουν οι παλαιότερες ιστορικές διηγήσεις είναι περιορισμένες (Δημήτριος Προκοπίου, Καισάριος Δαπόντες, Σάβας, Ζαβίρας). Από τις σύγχρονες, πολύ σημαντική είναι η εργασία του Χρυσστόμου Παπαδοπούλου, «Μεθόδιος Ανθρακίτης», *Θεολογία* 4 (1926) 10-17, και η εργασία του Σωφρονίου Ευστρατιάδη, «Ιερόθεος Πελοποννήσιος ο Ιβηρίτης και Μεθόδιος Ανθρακίτης ο εξ Ιωαννίνων», *Ρωμανός ο Μελωδός* (1933) 257-315. Βλ. επίσης Γ. Π. Κουρνούτος, «Σχολεία της τουρκοκρατούμενης Καστορίας», *Γέρας Κεραμοπούλλου*, Αθήνα 1935, σσ. 425-468· του ίδιου, άρθρα στην *Εγκυκλοπαιδεία Υδρία* στις λέξεις «Καστοριά» και «Μεθόδιος Ανθρακίτης». Βλ. και Π. Χρήστου, *Μεθόδιος Ανθρακίτης (Βίος-Δράσεις-Ανέκδοτα έργα)*, Ηπειρωτική Εστία, Ιωάννινα 1935. Του ίδιου «Ήσυχαστικά έριδες εις τα Ιωάννινα περί το 1700», *Κληρονομία* 1 (1969) 337-352. Βλ. επίσης G. P. Henderson, *Η αναβίωση του ελληνικού στοχασμού 1620-1830*, Αθήνα 1977, σσ. 47-63, Ν. Ψημμένος, «Η ελληνική φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821», *Ανθολογία κειμένων*, Αθήνα 1989, σσ. 29 και 421-455, όπου αναδημοσιεύονται τα κείμενα που έχουν σχέση με τη δίκη του Ανθρακίτη.

2. Βλ. Μηνάς Χαμουδόπουλος, «Μνημείων γραπτών περισυναγωγή», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 2 (1882) 491-500, όπου εκδίδεται κριτικά η απόφαση από τρεις πηγές: (α) από Α. Υψηλάντου, *Τα μετά την Άλωσι*, σσ. 310-313, (β) από τον κώδικα Κριτίου, όπου την εντόπισε στα πατριαρχικά αρχεία ο Μ. Γεδεών και του την παραχώρησε, και (γ) από τον κώδικα Σισανίου του 1680. Τον κώδικα αυτό τον εξέδωσε ολόκληρο ο Ν. Πανταζόπουλος, *Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης*, Θεσσαλονίκη 1974. Η απόφαση δημοσιεύεται εδώ ακέφαλη· έχει εκπέσει από τον κώδικα το φ. 198, που παρέδιδε το πρώτο μέρος. Την ίδια απόφαση εκδίδει ο Μ. Γεδεών, *Ανέκδοτος Εγκύκλιος του οικουμενικού πατριάρχου Ιερεμίου Γ', νυν πρώτον εκδίδοντος Μανουήλ Ι. Γεδεών, Κωνσταντινούπολη 1872*. Βλ. επίσης Καλλίνικος Δελκάνης, *Πατριαρχικών εγγράφων τόμος Γ'*, Κωνσταντινούπολη 1905, σσ. 868-873 και Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio* (προσθήκη L. Petit) σσ. 37, 227-246. Βλ. και Ν. Ψημμένος, *ό.π.*, σσ. 439-446.

3. Βλ. Α. Αγγέλου, «Η δίκη του Μεθοδίου Ανθρακίτη (όπως την αφηγείται ο ίδιος)», *Αφιέρωμα εις την Ηπειρον. Εις μνήμην Χρίστου Σούλη (1892-1951)*, Αθήνα 1956, σ. 168.

όσα έχουν ως σήμερα δημοσιευτεί βρίσκονται διάσπαρτα και δυσπρόσιτα, αφού λείπει η συνθετική εργασία που θα μας δώσει ολοκληρωμένη τη βιογραφία του Ανθρακίτη.

Στο σημείο όπου βρίσκεται σήμερα η έρευνα μπορούμε να αποκαταστήσουμε τη σειρά των γεγονότων, αφού έχουμε δημοσιευμένα σχεδόν όλα τα επίσημα κείμενα που αποτελούν και τους σημαντικότερους σταθμούς. Η ιστορία αρχίζει γύρω στα 1722 και σε αδρές γραμμές είναι η ακόλουθη: Ο Μεθόδιος Ανθρακίτης καλείται το 1710 στην Καστοριά, όπου θα διδάξει περισσότερο από μια δεκαετία στο ανώτερο σχολείο Κυρίτζη. Έχει έλθει από τη Βενετία, όπου έζησε αρκετά χρόνια ως εκλεκτό μέλος της Ελληνικής Κοινότητας και εφημέριος της ελληνικής εκκλησίας. Ήταν κιόλας αναγνωρισμένος λόγιος και θεολόγος. Είχε εκδώσει τρία θεολογικά έργα του⁴ που αναφέρονται κυρίως στην ποιμα-

4. (1) *Θεωρία χριστιανική [sic] και ψυχοφελείς νουθεσίαι εκάστω χριστιανώ*. Βενετία 1699. Φ. Ηλιού, *Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία*, Αθήνα 1973, σ. 127, αρ. 84, και Θ. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, Αθήνα 1984, σ. 35, αρ. 434 (9 εκδόσεις: (α) Βενετία 1699, Γλυκής, (β) Βενετία 1742, Γλυκής, (γ) Βενετία 1751, Βόρτολις, (δ) Βενετία 1763, Βόρτολις, (ε) Βενετία 1775, Θεοδοσίου, (ς) Βενετία 1779, Βόρτολις, (ζ) Βενετία 1780, Θεοδοσίου, (η) Βιέννη 1831, (θ) Αθήνα 1837). —(2) *Επίσκοπος πνευματική*, Βενετία 1707. Η έκδοση δεν καταγράφεται στη βιβλιογραφία του E. Legrand ούτε του Θ. Παπαδοπούλου. Αυτοί καταγράφουν τη δεύτερη έκδοση, του 1780. Βλ. E. Legrand *B.H. Β'*, σ. 335, αρ. 1008 και Θ. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία, Α'*, σ. 35, αρ. 435, όπου στον τίτλο του έργου αναφέρεται: *Ἡδὴ μετατυπωθεῖσα καὶ ἐπιμελῶς διορθωθεῖσα*. (3 εκδόσεις: (α) Βενετία 1707, (β) Βενετία 1780, Γλυκής, (γ) Βενετία 1781, Βόρτολις. —(3) *Βασικός λογικών προβάτων*, Βενετία 1708, E. Legrand, *B.H. XVIIIes.*, σ. 58, αρ. 46.

Το μαθηματικό του σύστημα το εξέδωσε μετά τον θάνατό του ο μαθητής του Μπαλάνος Βασιλόπουλος με προσθήκες και μεταγλωττισμένο σε λογιότερη γλώσσα: *Οδός μαθηματικής*, τόμοι Α'-Γ', Βενετία 1749. Σχετικά με τα βιβλία που την έκδοσή τους προετοίμαζε ο Ανθρακίτης βλ. τις επιστολές του προς τον Χρύσανθο Ιεροσολύμων: Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικά εφημερίδες*, Αθήνα 1938, σσ. 211-212, και Κ. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Γ', Βενετία 1872, σ. 521. Επίσης Γ. Κουρούτος, *Σχολεία της τουρκοκρατούμενης Καστοριάς*, ό.π., σ. 445, σημ. 3. Ο Π. Χρήστου, ό.π., εκδίδει ανέκδοτα έργα που αποδίδονται στον Ανθρακίτη: (α) *Απόσπασμα έργου κατά αθίων* (Άγιον Όρος, Μονή Παντελεήμονος 791), (β) *Λογική Ελάσσων Μεθοδίου* (Άγιον Όρος, Μονή Παντελεήμονος 791/266 και Μονή Βατοπεδίου 467) και (γ) *Λόγος εις προφήτην Ηλίαν* (Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 11). Σ' αυτά πρέπει να προστεθεί και η ανέκδοτη *Εισαγωγή της Λογικής Μεθοδίου*. Αρχ. Τό μέσον δι' οὐ ἕκαστος ἐν ἀπάσῃ ἐπιστήμῃ καὶ τέχνῃ διαλέγεσθαι δύναται. Τέλ: ἡ ρητορικὴ διεξωδικωτέρους λαμβάνει. Τέλος ἀπάσης τῆς λογικῆς πραγματείας ἐφεξῆς δὲ περὶ καθόλου κοινῶς. Το χειρόγραφο ανήκε στον Γ. Ζαβίρα, που το δώρισε στη Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Κοινότητας της Βουδαπέστης. Για περιγραφή βλ. Σ. Λάμπρος, *Νέος Ελληνομνήμων* 8 (1911) 75. Το έργο αυτό παραδίδεται και από τα ακόλουθα τρία χειρόγραφα: (1) Βουκουρέστι, Βιβλιοθήκη Ρουμανικής Ακαδημίας 97 (302) και (2) Βουκουρέστι, Βιβλιοθήκη Ρουμανικής Ακαδημίας 219 (432) 2 (RR 229, σσ. 59 και 107 αντίστοιχα), (3) Λονδίνο, British Library Add. 8227/2, το οποίο ανήκε στη Βιβλιοθήκη του Γκίλφορντ. Το τελευταίο είναι το πληρέστερο, περιλαμβάνει στο τέλος (φφ. 63-88) και το κεφάλαιο *περὶ των καθόλου*: φ. 63: *Κοινῶς περὶ των καθόλου*. Αρχ. *Εἴρηται τὰς ἐπιστήμας περὶ των καθόλου καταγίνεσθαι, τὴν δὲ λογικὴν ὄργανον τούτων εἶναι, ἔπεται δὲ καὶ περὶ τῶν καθόλου τούτων ὀλίγα διαλαβεῖν*. Τέλ: εἶδος καὶ ἀτόμου ἑτερότης τις οὐ δίδεται ἑσωτερικῶς ὡς δέδεικται. καὶ ταῦτα μὲν ἄλλις. Τέλος καὶ τῶ θεῷ κλέος. Ακολουθεῖ και το βιβλιογραφικό σημείωμα: *τετέλεσται ἐν ἔτει 1726 αὐγούστου 25 παρὰ Λάμπρου υἱοῦ τοῦ Ἰωάννου Σκουφᾶ ἐκ πόλεως Ἄρτης*.

Αξίζει να σημειώσουμε επίσης ότι ο Ανθρακίτης κατά την παραμονή του στη Βενετία επιμελή-

ντική⁵, είχε σπουδάσει μαθηματικά και είχε μελετήσει τη σύγχρονη φιλοσοφία.

Η φήμη του Ανθρακίτη οδήγησε στην Καστοριά και τον λόγιο ιερομόναχο Ιερόθεο τον Ιβηρίτη⁶ γύρω στα 1719⁷. Ο Ιερόθεος είχε σπουδάσει στο Άγιο

θηκε τις εκδόσεις τεσσάρων ελληνικών βιβλίων (1) *Ειρμολόγιον*, Βενετία 1695. Παρά Γλυκεί· Φ. Ηλιού, *Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία*, Αθήνα 1973, σσ. 125-126, αρ. 82. (2) *Αι θείαι Λειτουργίαι*, Βενετία 1698. Παρά Ν. τω Σάρω· E. Legrand, *B.H. XVIIes*. σ. 166, αρ. 265. (3) *Απόστολος*, Βενετία 1702. Κληρ. Ν. Σάρου· Θ. Παπαδόπουλος, *Βιβλιογραφία*, ό.π., Παράρτημα αρ. 494. (4) *Πεντηκοστάριον*, Βενετία 1704. Κληρ. Ν. Σάρου· E. Legrand, *B.H. XVIIIe*, Α', σ. 35, αρ. 29. Γεννάδειος Βιβλ. Τ. 6326. Τη φήμη του Ανθρακίτη ως διορθωτού επισημαίνει και η γνωστή επιστολή του Μελετίου Μήτρου το 1707 από τα Γιάννενα προς τον εκδότη Δ. Γλυκή σχετικά με την έκδοση της *Γεωγραφίας* του, όπου προτείνει να ανατεθεί η επιμέλεια της διόρθωσης στον Μεθόδιο Ανθρακίτη προς τον οποίο, όπως γράφει στο ίδιο γράμμα, απηύθυνε συγχρόνως επιστολή για το θέμα αυτό. Βλ. Κ. Θ. Κυριακόπουλος, *Μελέτιος (Μήτρος) Αθηνών, Ο Γεωγράφος (1661-1714)*, Αθήνα 1990, Α/364, 366. Ο ίδιος αναγνωρίζει στον εαυτό του την ικανότητα αυτή. Γράφει σε επιστολή του προς τον Χρυσάνθο Νοταρά, στις 22 Μαΐου 1707: *δπου μόλις είμαι ικανός να διορθώνω και να διδάσκω έαυτόν.*

5. Η φροντίδα του Μεθοδίου για τη συγγραφή και δημοσίευση έργων με ποιμαντικό περιεχόμενο φανερώνει μιαν ευρύτερη αντίληψη για την αποστολή του πνευματικού ποιμένα και ενδιαφέρον που ξεπερνά τα λειτουργικά καθήκοντα και το κήρυγμα. Αποβλέπει στην πνευματική κατάρτιση των ιερέων, την ορθή εξομολόγηση από τον πνευματικό, και «τολμηρές ανατοποθετήσεις στη χριστιανική ηθική συμπεριφορά». Δεν διστάζει να κρίνει με αυστηρότητα τη συμπεριφορά του κλήρου και κυρίως των λογιωτάτων ποιμένων, με σκληρή γλώσσα επικρίνει την κατάχρηση του αφορισμού, στο πρώτο έργο του *Θεωρία χριστιανικά*. Στην επιστολή «προς τον δαπανήσαντα», που προτάσσει στην έκδοση (Βενετία 1699) αναφέρει: *'Ανάμεσα εις τας συνήθεις μου σπουδάς, άδελφεί προσφιλέστατε, μου ήλθεν ή έπιθυμία να άναγνώσω μερικά βιβλία πνευματικά διαφόρων άξίων εύσεβών διδασκάλων, από τα όποια έσυνάθρουν πολλούς και διαφόρους Χριστιανικούς στοχασμούς και θεωρίας, και έσύνθεσα τουτο τό βιβλιάριον δι' ώφέλειαν και σωτηρίαν των άδελφών μας Χριστιανών, διά του όποιου δύναται καθένας να γνωρίση την κατάστασιν της Χριστιανικής πολιτείας, και την μέθοδον, με την όποιαν ήμπορει να έλθη εις τελειότητα Χριστιανικήν. Στον τίτλο δεν αναφέρεται το όνομα του συγγραφέα. Διανέμεται δωρεάν: τοίς εύσεβέσι Χριστιανοίς εις ψυχικήν ώφέλειαν. Το επόμενο έργο του, η *Επίσκεψις πνευματικής* (Βενετία 1707), είναι εξομολογητάριο, και απευθύνεται στους πνευματικούς για να τους διδάξει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να επισκέπτονται τους ασθενείς και να «διορθώνουν» τις ψυχές των εξομολογουμένων. Ο *Βασκός Λογικών Προβάτων* (που νομίζω ότι οφείλει τον τίτλο του στον Χαϊρετισμό της Θεοτόκου: *χαίρε άμνου και ποιμένος μήτηρ, χαίρε αύλή λογικών προβάτων*), αναφέρεται στο καθήκον του πνευματικού ποιμένος και στο πώς πρέπει να ποιμαίνει το πνευματικό του ποίμνιο. Θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να εξεταστούν αυτά τα έργα του Ανθρακίτη σε σχέση με τα έργα του σχεδόν συγχρόνου του Molinos, που ασχολείται με τα ίδια θέματα. Βλ. παρακάτω σημ. 18.*

6. Τάσος Γριτσόπουλος, *Ιερόθεος Ιβηρίτης ο Πελοποννήσιος*, Αθήνα 1963, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Ο Ιερόθεος έχει μεταφράσει στην απλοελληνική λόγους του οσίου Εφραίμ, που τυπώθηκαν στη Βενετία το 1720, την εποχή που έρχεται στην Καστοριά να μαθητεύσει κοντά στον Μεθόδιο· βλ. E. Legrand, *B.H. XVIIes*, Α', σ. 163, αρ. 129.

7. Την ίδια εποχή έρχεται να σπουδάσει στην Καστοριά κοντά στον Ανθρακίτη και ένας άλλος μαθητής του Μάρκου Πορφυρόπουλου στο Βουκουρέστι: ο γνωστός Βούλγαρος λόγιος Παρθένιος Πάβλοβιτς (περ. 1695-1760). Την πληροφορία την έχουμε από τον ίδιο, που αναφέρει στα απομνημονεύματά του τα ακόλουθα (σε μετάφρ.): «Βρήκα στη Σιάτιστα και την Καστοριά τον φιλόσοφο ιερομόναχο Μεθόδιο και άκουσα εκεί λογική και μαθηματικά. Επειδή όμως έδίδασκε στους μαθητές του καρτεσιανή φιλοσοφία, τον κάλεσαν στην Κωνσταντινούπολη σε ανάκριση μπροστά στον Πατριάρχη και του απαγόρευσαν να διδάσκει αυτή τη φιλοσοφία». Γράφει τον Απρίλιο του 1746. Τα απομνημονεύματα δημοσιεύονται από τον Bonio St. Angelov, *Suvremennici na Paisij*, Sofia 1964, τόμ. 2, σ. 58. Βλ. επίσης Pirin Boiadjiev, *Partenije Pavlovic*, Sofia 1988, σ. 14: αναφέρεται εκεί ότι ο Παρθένιος σπούδασε κοντά στον Ανθρακίτη από το 1719 ως το 1721 (την ίδια εποχή που σπουδάζει εκεί και

Όρος, στο Βουκουρέστι κοντά στον γνωστό δάσκαλο Μάρκο Πορφυρόπουλο⁸, και στην Πατριαρχική Ακαδημία με τον γνωστό αριστοτελικό Μάνο τον Αργείο⁹. Οι σχέσεις του μαθητή με τον δάσκαλο ήταν στην αρχή πολύ στενές και φιλικές, κάποια στιγμή όμως μεταβάλλονται και ο Ιερόθεος αποχωρεί δυσρεστημένος.

Ο Ανθρακίτης έχει διατυπώσει σε γράμματά του¹⁰ παράπονα και κατηγορεί τον μαθητή του για αχαριστία. Ο Ιερόθεος ισχυρίζεται ότι διαφώνησε με τη διδασκαλία του, που περιείχε κακοδοξίες. Γι' αυτό παίρνει μαζί του τα τετράδια με τις σημειώσεις από τη διδασκαλία του Ανθρακίτη και αποφασίζει να τον καταγγείλει επίσημα στο Πατριαρχείο¹¹. Ταξιδεύει στην Κωνσταντινούπολη και πραγματοποιεί το σχέδιό του.

Ο Ανθρακίτης, που στο μεταξύ έχει φύγει από την Καστοριά¹² και διδάσκει στη Σιάτιστα, όταν πληροφορείται από την πρόσκληση του Πατριαρχείου ότι οφείλει να παρουσιαστεί στη Σύνοδο και να λογοδοτήσει, το αποφεύγει¹³. Ξαναγυρίζει στην Καστοριά και ενώπιον του Αρχιεπισκόπου Αχριδών Ιωάσαφ, των αρχιερέων και του κλήρου της περιοχής καθωμολόγησεν ζώση φωνῆ τὴν ὁμολογίαν ἣν ἅπας χριστιανὸς ἐρωτῶμενος ὀφείλει ποιῆσαι πρὸς πίστιν τῆς αὐτοῦ πίστεως¹⁴. Αυτά συμβαίνουν στις 22 Ιουλίου του 1723. Ο Ανθρακίτης

ο Ιερόθεος). Πρέπει να διορθώσουμε την πληροφορία για τη σχολή όπου δίδαξε ο Ανθρακίτης και σπούδασε και ο Παρθένιος. Δεν ήταν η Σχολή Καστριώτη, αλλά η Σχολή που ίδρυσε ο πλούσιος έμπορος από την Καστοριά Δημήτριος Κυρίτζης. Ο Ανθρακίτης ήλθε από την Ιταλία το 1710 και δίδαξε ως το τέλος του 1721, οπότε έφυγε για τη Σιάτιστα. Τη φιλόλογο Ελένη Κατραμάδου που αναζήτησε για χάρη μου το απόσπασμα στη Σόφια και στην οποία οφείλω και τη μετάφραση, την ευχαριστώ και από εδώ.

8. Για τον Μάρκο Πορφυρόπουλο Κύπριο βλ. Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki 1974, σσ. 373-380 και passim.

9. Τάσος Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική μεγάλη του γένους Σχολή*, Αθήνα 1966, σσ. 294-304, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Βλ. επίσης και Camariano-Cioran, *ό.π.*, σσ. 25, 27, 87.

10. Βλ. Σ. Ευστρατιάδης, *Ιερόθεος*, *ό.π.*, σσ. 278-283· δημοσιεύεται εκεί εκτενής επιστολή του Μεθοδίου προς τον Νεόφυτο Άρτης του 1723, όπου διατυπώνει τα παράπονά του για τον Ιερόθεο που τον είχε κοντά του σχεδόν δύο χρόνια.

11. Από τη Σιάτιστα στέλνει γράμμα προς τον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης και με υπόδειξή του ο Αβιμέλεχ προς τον διδάσκαλο Ιωάννη στη Θεσσαλονίκη. Ταξιδεύει και στη Βέροια όπου επίσης τον κατηγορεί. Βλ. Σ. Ευστρατιάδης, *Ιερόθεος*, *ό.π.*, σσ. 262, 275.

12. Στις 3 Οκτωβρίου 1721 εκλέγεται νέος δάσκαλος στη Σχολή Κυρίτζη στη θέση του Μεθοδίου, ο Σεβαστός Λεοντιάδης. Βλ. Γ. Κουρνούτου, *Σχολεία*, *ό.π.*, σ. 463.

13. Ο Μ. Γεδεών, «Θεσσαλονικίων παλαιά κοινοτικά διενέξεις», *Μακεδονικά* 2(1941) 1-24 παρατηρεί, αναφερόμενος στον μαθητή του Μεθοδίου Παχώμιο και τη γνωστή διένεξή του με τον διδάσκαλο Θεσσαλονίκης Γιαννακό: «ὁ δὲ διδάσκαλος αὐτοῦ [ὁ Μεθόδιος] ἐραδιουργεῖτο ἤδη πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον, ὕπερ παρανόμως καὶ παρατύπως ἐπενέβαινε εἰς τὴν Καστορίαν, παροικίαν ἐκκλησιαστικὴν ἀνήκουσαν εἰς αὐτοκέφαλον ἐπισκοπήν [Αχριδών]».

14. Το κείμενο αυτό δημοσίευσε ο Δ. Χατζής, *Ελληνικά* 17 (1962) 296-306. Ανήκε στη βιβλιοθήκη του Γ. Ζαβίρα και βρίσκεται στη βιβλιοθήκη του Ινστιτούτου Ελληνικής Φιλολογίας της Βουδαπέστης (Κατάλογος Α. Graf, *αρ.* XXII, *RR.*, *αρ.* 240).

καταφεύγει ύστερα στην πατρίδα του, τα Γιάννενα, φανερά θορυβημένος και λυπημένος. Εκεί οι συμπατριώτες του, που τρέφουν γι' αυτόν, όπως φαίνεται, μεγάλη εκτίμηση, δραστηριοποιούνται για να τον υποστηρίξουν. Αυτό φανερώνει το γράμμα τους (14 Αυγούστου 1723)¹⁵ προς τον μητροπολίτη Νικομηδείας Παΐσιο¹⁶, ο οποίος βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη και είναι από τους ισχυρότερους ιεράρχες εκείνη την εποχή στον κύκλο του Πατριαρχείου. Αναφέρεται στην επιστολή ότι ο Μεθόδιος έχει κάμει ομολογία πίστεως ενώπιον των λογιωτάτων διδασκάλων της πόλεως. Δηλώνουν ότι τον γνωρίζουν *ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ὡς εὐσεβῆ καὶ χριστιανικώτατον* και το μαρτυρούν *βάρει τῶν ψυχῶν τους*, προστρέχουν μάλιστα και ζητούν τη συμπαράσταση του Ιεράρχη για να διαφυλάξουν *χωρὶς ναυάγιον τὴν ἀγαθὴν φήμην του*. Επειδή, όπως γράφουν στη συνέχεια, *ἐπροστάθη νὰ ἀνέβῃ νὰ ἀπολογηθῆ, τον παρακαλοῦν νὰ ἐμποδίσῃ τὴν πρόσκλησιν, γιατί ὑπάρχει πενέστατος, ἀσθενής καὶ ἀδύνατος καὶ οὐκ ἰσχύουσιν αἱ γηραλαῖαι σάρκες ν' ἀντιπαλαίωσιν εἰς τοιαύτην σκληρότητα ὁδοιπορίας*. Και καταλήγουν: *ἂν βρεθῆ τίποτε (στα γραπτά του) ἀσύμφωνον τοῖς νοήμασι καὶ δόγμασι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τὸ τοιοῦτον προσετέθη ὑπὸ τῶν κατηγορῶν, ἢ ἂν ἔχει εἰπεῖ κάτι τέτοιο ἐλέγχθη κατὰ τρόπον σχολαστικὸν καὶ οὐχὶ δογματικῶς*.

Αλλά το γράμμα ἤ ἀργησε να φθάσει ἢ δεν ἐπηρέασε τὴν κρίση¹⁷. Ἐτσι, στις 23 Αυγούστου του 1723, ἡ Ἱερά Σύνοδος με ἀπόφασή της (συντάκτης της οποίας εἶναι ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης Νικόλαος Κριτίας¹⁸) σε ὕφος ἰδιαίτερα αυστηρό καταδίκασε τον Κακομεθόδιον, τον καθήρεσε ἀπὸ το ιερατικὸ ἀξίωμα

15. Το γράμμα δημοσιεύεται ἀπὸ τον Π. Αραβαντινό, *Χρονογραφία τῆς Ηπείρου*, Β', Αθήνα 1857, σ. 278. Ἡ χρήση του ἔμπης στο γράμμα με ὁδηγεῖ στην υπόθεση ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μεθόδιος ἔχει συντάξει τὴν επιστολή, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ πόσο συχνὰ συνήθιζε νὰ χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη. Πρβ. τὴν επιστολή προς τον Νεόφυτο (σημ. 9), ὅπου το χρησιμοποιεῖ δύο φορές στην ἴδια παράγραφο. Στο χφ που παρουσιάζω ἐδῶ, ὁ συντάκτης του εἰρωνεύεται τον Μεθόδιο: *ἐπειδὴ καὶν μέχρι γλώττης φιλοφειδῆς ἔξαρνος γένοιο τάληθοῦς συνεπίστασαι δ' ἔμπης σαυτῶ (οὐ φθονήσεις γὰρ ἡμῶν ἅπαξ γοῦν τὴν χρῆσιν τοῦ φιλάτου σου ἀπ' ἔμπης καὶ μόνον ἐν χρήσει, οὐπερ ἄνευ οὐδὲ βῆμα ποδὸς ἂν προβαίης*. Βλ. ἐπίσης επιστολή του Ανθρακίτη προς τον Χρῦσανθο Νοταρά, 14 Σεπτεμβρίου 1726, ὅπου: *οἶδατε ὡς πολλακίς καίτινα βίβη γινόμενα σὺν πᾶσιν ἔμπης τούτοις*.

16. Ο Παΐσιος Νικομηδείας υπογράφει τὴν καταδικαστικὴ ἀπόφαση.

17. Δεν νομίζω ὅτι εἶναι αὐτὸ το γράμμα που υπαινίσσεται ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφαση. Το πιθανότερο εἶναι ὅτι πρόκειται για τὸ γράμμα προς τον Νεόφυτο (βλ. σημ. 9) το ὁποῖο θα εἶχε ἀνακινῶσει ὁ Νεόφυτος, ὅπως τον εἶχε παρακαλέσει. Εκεί ὁ Μεθόδιος ἀναφέρει σχετικὰ με τον Ἱερόθεο: *τῶρα αὐθὶς λαμβάνοντας τετράδιά τινα θεολογικά, ἀκόμη ἀδιόρθωτα καὶ μόνον ἀπλὰ σημειώματα*. (Πρβ. Καταδικαστικὴ ἀπόφαση, Ν. Πανταζόπουλος, *Κώδιξ*, ὁ.π., σ. 124: *καὶ ἀπὸ τῶν ἀπέσταλκεν εἰς τὰ ὡδε γράμματα δι' ὧν ὁμολογεῖ ἴδια μὲν εἶναι ταῦτα [τα τετράδια] ἀδιόρθωτα δὲ ... καὶ δέομαι, ἂν τὸ εὐρῆτε εὐλογον, ἄς ἔχω τὴν σύστασιν ὑμῶν πρὸς τινα ἀγαπητόν σας φίλον ἢ αὐτόθι ἢ ὅπου σᾶς φανῆ εὐλογον ὑπὲρ ἀληθείας*. Σ. Ευστρατιάδης, ὁ.π., σ. 283.

18. Βλ. Ελένη Νίκη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, *Νικόλαος Κριτίας, Βιογραφικὰ Ἐργογραφικὰ*, Αθήνα 1984-86, Α' σ. 45 - Β' σ. 206, ὅπου και ἡ σχετικὴ με τὴ δημοσίευση τῆς ἀπόφασης βιβλιογραφία.

και του απαγόρευσε τη διάδοση των κακοτετραδίων που παρέδιδαν τις κακόδοξες και επηρεασμένες από τη διδασκαλία του δυτικού θεολόγου Μολίνου θεωρίες¹⁹.

Μετά την απόφαση ο Ανθρακίτης επιχειρεί το ταξίδι, εμφανίζεται ενώπιον

19. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Μεθόδιος Ανθρακίτης*, ό.π., σ. 11. Ο ισπανικής καταγωγής κληρικός Molinos (1640-1697) δεν ήταν φιλόσοφος αλλά διακρίθηκε ως πνευματικός και μυστικός θεολόγος. Από το 1670 εγκαταστάθηκε στη Ρώμη, όπου απέκτησε μεγάλη φήμη και με τη διδασκαλία του εγκαινίασε μια πνευματική κίνηση που στρεφόταν κατά των τύπων της εξωτερικής λατρείας ενώ έδινε σημασία στην εσωτερική ευσεβή ζωή. Η προσευχή, η υπακοή στον πνευματικό κατά την εξομολόγηση, η συχνή μετάληψη και η εσωτερική συντριβή οδηγούν στην ένωση με τον Θεό. Το σύστημά του, γνωστό ως Ησυχασμός (Quietismus), απέκτησε πολλούς οπαδούς. Το κυριότερο έργο του, *Πνευματικός χειραγωγός* (*Guida spirituale*), τυπώθηκε το 1675 στη Ρώμη· από το 1678 εκδίδεται μαζί με την εργασία του που αναφέρεται στη συχνή μετάληψη. Οι Ιησουίτες πέτυχαν την καταδίκη του από την Ιερά εξέταση, ενώπιον της οποίας ο Molinos υποχρεώθηκε να αναρτήσει τις 68 θέσεις της διδασκαλίας του και καταδικάστηκε να φέρει κατά την υπόλοιπη ζωή του ένδυμα μετανοίας. Πέθανε το 1697. Η Ιερά Εξέταση καταδίκασε και τους οπαδούς του Molinos, γνωστούς θεολόγους και πνευματικούς ανθρώπους· ανάμεσα σ' αυτούς τον Γάλλο Fénelon, ο οποίος υποχρεώθηκε να αποκηρύξει το έργο του *Explications des maximes des Saints sur la vie intérieure* στις 25 Μαρτίου 1699. Αντίθετος προς τις θέσεις του Fénelon ήταν ο Bossuet. Αυτή την εποχή ο Μεθόδιος ζει στην Βενετία και είναι φυσικό να παρακολουθεί από κοντά την πνευματική αυτή κίνηση και τα γεγονότα. Το 1698 ο Έλληνας καθηγητής του Πανεπιστημίου της Πάδοβας Θωμάς Κατάνης παρακαλεί τον Μεθόδιο να αναλάβει τη μετάφραση της διατριβής του κατά των Ησυχαστών: *Εύνους δέχου και εις τήν βασιλίσσαν των γλωσσών μετάφερε*. Για το ίδιο θέμα γράφει στον Χρυσάνθο Νοταρά ότι θεωρεί τον Μεθόδιο ως το καταλληλότερο πρόσωπο. Βλ. Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικά εφημερίδες*, ό.π., σ. 135. Τον επόμενο χρόνο ο Μεθόδιος τυπώνει το έργο του *Θεωρίαι χριστιανικάι* και λίγα χρόνια αργότερα, το 1707, έχει συμπληρώσει και τις άλλες εργασίες του ποιμαντικής, όπως πληροφορεί τον φίλο του Χρυσάνθο Νοταρά, ό.π., σ. 210. Ο ίδιος μας πληροφορεί στον πρόλογο του πρώτου έργου του *Θεωρίαι χριστιανικάι*, σ. 3: 'Ανάμεσα εις τὰς συνήθεις μου σπουδάς, μοῦ ἤλθεν ἡ ἐπιθυμία νὰ ἀναγνώσω μερικά βιβλία πνευματικά διαφόρων ἀξίων εὐσεβῶν διδασκάλων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐσυνάθροισα πολλοὺς καὶ διάφορους Χριστιανικοὺς στοχασμοὺς καὶ θεωρίας καὶ ἐσύνθεσα τοῦτο τὸ βιβλίάριον. Παραβολὴ του περιεχομένου των βιβλιαρίων του Ανθρακίτη με τα βιβλία του Molinos αλλά και των αντιπάλων του, όπως ο Segneri, θα απεκάλυπτε αν η καταδικαστική απόφαση είχε βάσιμα στοιχεία για την κατηγορία.

Ένα άλλο στοιχείο είναι η συμμετοχή του Χρυσάνθου Νοταρά στη Σύνοδο. Μας έχουν διασωθεί στο Αρχείο του (ΕΒΕ, χφφ ΜΠΤ.) επιστολές-πραγματείες του φίλου του, λατινόφρονα καθηγητή Νικολάου Παπαδοπούλου Κομνηνού, οι οποίες αναφέρονται κυρίως στην ανασκευή των θέσεων του Molinos και στον «Ησυχασμό» του, επισημαίνοντας τις διαφορές του από τον Ησυχασμό των ορθόδοξων μοναχών. Ιησούιτης ο ίδιος (1670-1686) κρίνει με μεγάλη αυστηρότητα τις θέσεις του Molinos, δεν είναι όμως απίθανο στους κύκλους της Βενετίας να υπήρχαν και οπαδοί του, αφού είναι γνωστό ότι και ο πάπας Ιννοκέντιος ΙΑ' (1676-1689) ήταν θερμός υποστηρικτής του. Οι επιστολές δεν είναι χρονολογημένες· έτσι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν έχουν σταλεί πριν από την καταδικαστική απόφαση, φανερώνουν όμως την ενημέρωση του Χρυσάνθου ή τον προβληματισμό του για τη διδασκαλία του Molinos, και θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αφορμή ήταν οι κατηγορίες κατά του Ανθρακίτη. Σχετικά με τον Ανθρακίτη είναι γνωστή η γνώμη του Παπαδοπούλου Κομνηνού. Σε επιστολή του της 17 Απριλίου 1704 προς τον Χρυσάνθο, ο Παπαδόπουλος θεωρεί τον Ανθρακίτη ως άνθρωπο του κύκλου του φιλοδυτικού Μελετίου Τυπάλδου, μητροπολίτη Φιλαδελφείας, του οποίου τὸ θεολογικὸν νάμα πίνει και ποῦ μὲν φωτιανίζει, ποῦ δὲ λατινίζει, τὸ ἀμφίβιον τοῦ δόγματος ἐκ τοῦ καθηγητοῦ ἀσκούμενος.

της Συνόδου (αυτά συμβαίνουν στο τέλος του 1723)²⁰, και ύστερα από μια δραματική διαδικασία, όπου ελέγχεται όχι μόνο στα θεολογικά αλλά και τα φιλοσοφικά του τετράδια, ομολογεί την πλάνη του και τα καίει ο ίδιος δημόσια στην αυλή του Πατριαρχείου. Μετά από την έμπρακτη αυτή μετάνοια η Σύνοδος αποδέχεται την ομολογία του, τον αποκαθιστά στην ιεροσύνη και του επιτρέπει να συνεχίσει το διδακτικό έργο του με τον όρο να περιορίζεται στην περιπατητική φιλοσοφία σύμφωνα με τη διδασκαλία του Κορυδαλέα²¹. (Δεν γνωρίζουμε πότε έγινε αυτή η αποκατάσταση, ούτε μας έχει διασωθεί το επίσημο κείμενο της αποκατάστασης.)

Την περιγραφή της παραπάνω διαδικασίας την έχουμε κυρίως από δύο αντίθετες πηγές: (α) Από ένα γράμμα που γράφει (στις 30 Νοεμβρίου 1723) ο ίδιος ο Μεθόδιος προς τους Γιαννιώτες²², κρυμμένος κάπου στην Κωνσταντινούπολη. Συντετριμμένος τους περιγράφει τα διατρέξαντα και ζητάει τη συμπαράστασή τους. (β) Από ένα γράμμα του Ιερόθεου²³ προς τον διδάσκαλο Αναστάσιο στη Σιάτιστα (1 Δεκεμβρίου 1723), με το οποίο ανακοινώνει την επιτυχία του στη συνεδρίαση της Συνόδου και τα της τραγωδίας του δυστήνου Μεθοδίου, *διότι πολλά και της Συνόδου και γραφή δοῦναι δύστηνα τὰ ὅσα συνέβησαν κατ' αὐτοῦ τοῦ ἀθλίου*²⁴. Το κείμενο της Συνοδικῆς αποφάσεως αυτής,

20. Α. Αγγέλου, *ό.π.*, σ. 176.

21. Φ. Βαφειδής, «Κώδιξ της Ιεράς Μητροπόλεως Καστορίας καὶ τινὰ ἐκκλησιαστικά βιβλία ἀποκείμενα ἐν τισὶ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῆς», *Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 20 (1900) 125: καὶ διατάσσεται [ο Ἀνθρακίτης] νὰ διδάσκη ἐν τῷ μέλλοντι τὴν περιπατητικὴν φιλοσοφίαν συνωδᾷ τῷ συστήματι τοῦ Κορυδαλέως, καὶ Ε. Πελαγίδης, «Ἡ συνοδικὴ ἀπόφασις γιὰ τὴν οριστικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη», *Μακεδονικά* 23 (1983) 137: *δεδωκότες ἄδειαν αὐτῷ [στον Μεθόδιο] μετὰ κοινῆς συνοδικῆς γνώμης τοῦ διδάσκειν καὶ παραδιδόναι εἰς θέλησιν ὑπηκόω τῶν προσφοιτούντων αὐτῷ μαθητῶν, μόνον τὰ ὑπὸ ἐξηγητῆ τῷ κυρῷ Κορυδαλλεῖ ἐρμηνευόμενα τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας μαθήματα, τὰ ἐν τῇ πατριαρχικῇ σχολῇ ἐνταῦθα εἰς Κωνσταντινούπολιν παραδιδόμενα [...]* ἐκτὸς δὲ τῆς διδασκαλίας τῶν συνήθων τοῦ κυροῦ Κορυδαλέως αὐτοῦ συγγραμμάτων μηδεμίαν ἄλλην παράδοσιν ἀσυνήθους καὶ ξένης φιλοσοφίας τολμῆσαι ὅλως ποτέ. Ἡ ἀπόφασις αὐτῆ τοῦ 1725 δὲν εἶναι βέβαια ἡ «οριστικὴ ἀποκατάστασις», ἀλλὰ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, ἀφορμὴ στὴν ἐκδόσιν τῆς ἐδῶσαν νέας καταγγελίας ἐναντίον τοῦ Μεθοδίου καὶ μαθητῶν του. Ἐμμεσα βέβαια πληροφοροῦμαστε τὸ περιεχόμενον τῆς ἀπόφασις γιὰ ἀποκατάστασιν, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ἡ ἀπόφασις τοῦ 1725. Στις νέες αὐτῆς καταγγελίες θὰ πρέπει ἴσως νὰ ἀποδώσουμε καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Ἀνθρακίτη στὴ Σχολὴ Γκιούμα τοῦ 1725 ἀπὸ τὸν Μπαλάνο Βασιλόπουλο, ὅπου ἐδίδαξε μετὰ τὴν δίκην, καὶ τὴ μετὰ-θεσὴ του στὴ Σχολὴ τοῦ Ἐπιφανείου. Βλ. Π. Χρήστου, *ό.π.*, σ. 234.

22. Α. Αγγέλου, *ό.π.*

23. Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *ό.π.*, σσ. 272-273.

24. Ἄλλες πηγές πληροφοριῶν μας γιὰ τὴ δίκην εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: (1) Ὁ Ἰωαννίκιος, διδάσκαλος Βεροῖας, γράφει πρὸς τὸν Νεόφυτο πρῶην Ἄρτης (Ἅγιον Ὅρος), τὸν Οκτώβριον τοῦ 1723 (πρὶν ἀπὸ τὴ δίκην): *ἐπάρθη ὁρισμὸς μὲ τζαούσην νὰ τὸν σηκώσουν τὶς οἶδε εἰς ποῖαν νῆσον νὰ ξηροφιλοσοφᾷ νέα μαθήματα*. Σ. Ευστρατιάδης, *ό.π.*, σ. 262 (πρβ. γράμμα τοῦ Ἀνθρακίτη πρὸς τοὺς Γιαννιώτες, Α. Αγγέλου, *ό.π.*: *οἱ ἄλλοι ἅπαντες ἀρχιερεῖς μετὰ τοῦ Ἱεροθέου καὶ ἄλλων πολλῶν συνεβουλευσάντο εἰς τὴν Σύνοδον ἐξάπαντος νὰ κατακαύσουν τὰ τετράδια καὶ νὰ μὲ ἐξορίσουν εἰς τόπον ὅπου οὔτε ἐγὼ νὰ ἀκούω τὴν γλῶσσαν τους, οὐδ' αὐτοὶ τὴν ἐδικήν μου*). (2) Ὁ Ηρακλείας Καλλίνικος γράφει ἐπίσης πρὸς τὸν Νεόφυτο ἀπὸ 27 Νοεμβρίου 1723: *Ἡρίστευσεν ὁ λογιώτατος Ἱερόθεος κατὰ τοῦ ἀμεθόδως φιλο-*

όπως σημειώσαμε παραπάνω, δεν μας έχει διασωθεί· από άλλα στοιχεία υπολογίζουμε ότι η διαδικασία θα πρέπει να ολοκληρώθηκε στο τέλος του 1723.

Σχετικά πρόσφατα δημοσιεύτηκε, από έναν κώδικα της μητροπόλεως Καστοριάς²⁵ το: *ἴσον ἀπαράλλακτον τῆς καθαιρέσεως τῶν μαθητῶν τοῦ Μεθοδίου, 1 Ἰουνίου 1725*. Από το έγγραφο αυτό έχουμε την επιβεβαίωση της αποκατάστασης του Μεθοδίου. Αναφέρει ὅλο το ιστορικό της δίκης του 1723. Αφορμή για την έκδοση αυτού του γράμματος ἔδωσαν νεότερες, ὅπως αναφέρεται, καταγγελίες ὅτι δῆθεν ο Μεθόδιος τῆς προτέρας ἔχεται αὐθις κακοδοξίας και συνεχίζει ἀδιόρθωτος τις νεοτερικές διδασκαλίες του. Επειδὴ ὁμως αυτές οι κατηγορίες, ὅπως επιβεβαίωσαν ο ἀρχιερέας, ο κλήρος και οι διδάσκαλοι των Ἰωαννίνων, δεν ευσταθούν, η Σύνοδος, ἀφού ἐπιστήσει και πάλι την προσοχή του Μεθοδίου, παραγγέλλει τα ἀκόλουθα: *Να καίγονται, ὅπου βρεθούν, τα τετράδιά του, τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀναθεματισθέντα, και οι μαθητές του να συμμορφωθούν με την ἴδια ἀπόφαση και να μην τολμήσουν να διδάξουν τα ἀποσκυβαλισθέντα και καταργηθέντα ἐκεῖνα συγγράμματα, γιατί θα τιμωροῦνται με ἀφορισμό.*

Ἔτσι κλείνει η ἱστορία. Ο Ἀνθρακίτης συνέχισε ἀθόρυβα τη διδασκαλία του στα Γιάννενα, ὅπου πέθανε το ἴδιο ἀθόρυβα, υπολογίζουμε λίγο πριν ἀπὸ το 1749²⁶. Ο Ἱερόθεος συνέχισε το διδακτικό ἔργο του με ἐπιτυχία στη Σχολή της

σοφοῦντος Κακομεθοδίου. Ἐπεδείχθη ὡς γελοῖον παιζόμενον ἐν μέσω τῆς ἱεράς Συνόδου. Αὐτὸς ἰδίαις χερσὶ παρέδωσε τὰ ἑαυτοῦ ἐβδελυγμένα τετράδια τῷ Ἠφαίστῳ. Πέμπονται γράμματα ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ἵνα παύσωνται τοῦ μαθητεῦν τοὺς ἐκείνου ἀκραταῖς, πολλῶ μᾶλλον αὐτοῦ· ὁ.π., σ. 272 (πρβ. γράμμα Ἀνθρακίτη πρὸς τοὺς Γιαννιώτες, Α. Ἀγγέλου, ὁ.π.: τῶρα μελετοῦν νὰ στεῖλουν εἰς ἄλλην τὴν Ρούμελη, ὅπου ἀκούεται διδάσκαλος και νὰ τὸν ἀφορίσουν και νὰ τὸν διώξουν). (3) Ο Χρῦσανθος Νοταρᾶς σε ἀνέκδοτο γράμμα πρὸς τον Νεόφυτο, ἀπὸ 28 Νοεμβρίου 1723 (στεῖλνει το γράμμα με τον Ἱερόθεο, ο ὁποῖος του εἶχε φέρει και το προηγούμενο γράμμα του Νεοφύτου ἀπὸ το Ἁγιον Ὅρος, πριν ἀπὸ τις 27 Νοεμβρίου) γράφει: *ἐπρογράψαμεν τῇ ὑμετέρᾳ ἀδελφικῇ ἀγάπῃ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν διὰ μέσου τοῦ λογιωτάτου ἀνεψιοῦ αὐτῆς. τῶρα δὲ [ἔχομεν] νὰ σημειώσωμεν και τὸ παρὸν, ἐπειδὴ και νομίζομεν νὰ εἶναι εἰς βᾶρος τῆς, με τὸ νὰ [εἶναι] ὅμως ὁ ἴδιος ζῶσα ἐπιστολὴ και τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ και τῶν ἄλλων ἐνταῦθα, νὰ γράψωμεν δὲν κάμνει, παρὰ μόνον διὰ τὴν εὐχῶν τῆς ἀγίου ὑγιαίνομεν, πλην κατὰ τὸ παρὸν μᾶς ἐμπόδιεν ὁ μισόκαλος ἀπὸ τὴν ὁδοιπορίαν μας πρὸς τὴν Βλαχίαν ὡς ἐ[προ]γράψαμεν ὅθεν αὐθις περιχευόμεν ἐνταῦθα.* (4) Ἰδιαιτέρα ἐνδιαφέρον εἶναι το γράμμα του Ἀνθρακίτη πρὸς τοὺς Γιαννιώτες· Α. Ἀγγέλου, ὁ.π. Ἐνα σημεῖο που δεν ἔχει, ἀπὸ ὅσο γνωρίζω, ἐπισημανθεῖ, εἶναι η πληροφορία που μας δίνει ο ἴδιος: *αὐτὰ ἔτερα χεῖριστά μου ἔδωσαν νὰ ὑπογραφῶ, τὰ ὅποια λαμβάνοντάς τα ἀνεχώρησα νὰ τὰ στοχασθῶ και γνωρίζοντάς τα ἐναντία τῆς συνειδήσεώς μου και μανθάνοντας μετὰ ταῦτα, και με ὄλον ὅπου νὰ ὑπογραφῶ, νὰ με στεῖλουν ἐξορίαν, ἐκρυβήθην.* (5) Ο Ἱερόθεος πρὸς τον Ἀναστάσιο Νικόπουλο, ἀπὸ 1 Δεκεμβρίου 1723· Σ. Ευστρατιάδης, ὁ.π., σσ. 272-273. *Εἰς τὸ γράμμα πρὸς τὸν μακαριώτατον Ζωσιμᾶ ὄψεσθε μερικὰ τῆς τραγωδίας τοῦ δυστήνου Μεθοδίου, διότι πολλὰ και γραφῆ δούναι δύστηνα τὰ ὅσα συνέβησαν κατ' αὐτοῦ τοῦ ἀθλίου. ἔτι κεκερυμμένος εἶναι φοβούμενος τὴν ὄργην τῶν εὐσεβῶν ἀρχιερέων και κοσμικῶν.* (6) Τὴν ἴδια μέρα εἶναι γραμμένη και η ἐπιστολὴ του Μάνου Ἀργεῖου πρὸς τον Μακάριον Πάτμου: *Βυζαντίθην ἀψχῶ* (1723). Αναφέρεται στην καταδίκη των βλασφημιῶν του Ἀνθρακίτη ἀπὸ τὴ Σύνοδο και το κάψιμο των βιβλίων του· βλ. Γ. Κουρνούτος, *Σχολεῖα*, ὁ.π., σσ. 462-463.

25. Ε. Πελαγίδης, ὁ.π.

26. Στην *Ὀδὸ Μαθηματικῆς*, ο μαθητῆς του Μπαλάνος Βασιλόπουλος ἀναφέρει ὅτι ο Ἀνθρα-

Σχοπέλου, από την ίδρυσή της, το 1724, ως το 1736, οπότε αποσύρθηκε στη Μονή Ιβήρων. Πέθανε στις 13 Σεπτεμβρίου του 1745, στο ερημονήσι Γιούρα.

Όλοι όσοι έγραψαν ως τώρα για την υπόθεση αυτή επισημαίνουν ότι η καταστροφή και εξαφάνιση των τετραδίων του Ανθρακίτη δεν μας επιτρέπει να διαμορφώσουμε ακριβή γνώμη για το περιεχόμενο της διδασκαλίας του, ούτε, πολύ περισσότερο, να διασαφηνίσουμε την κατηγορία του Ιεροθέου. Οι μόνες συγκεκριμένες πληροφορίες μας πηγάζουν από μια επιστολή του διδασκάλου της Θεσσαλονίκης Γιαννακού²⁷ προς τον γνωστό ιεράρχη Νεόφυτο Μαυρομάτη, πρώην Άρτης²⁸, η αλληλογραφία του οποίου αποτελεί τη σπουδαιότερη ίσως πηγή των πληροφοριών μας. Το γράμμα του Γιαννακού, γραμμένο το Σεπτέμβριο του 1722, αντλεί τις πληροφορίες του για τη διδασκαλία του Ανθρακίτη από μια επιστολή του Ιεροθέου και ενός άλλου, επίσης Ιβηρίτη, ιερομονάχου, του Αβιμέλεχ. Πρόκειται όμως για μια σειρά από συγκεχυμένες θεολογοφιλοσοφικές θέσεις, τις οποίες και ο ίδιος διστάζει να χαρακτηρίσει, και παρατηρεί: ούτε φραγγικά είναι, ούτε καλβινικά, ούτε άθεα μόνον, αλλά πάντα όμοι και υπεράνω πάντων.

Στην πρώτη καταδικαστική απόφαση καταδικάζεται γιατί τὰ δυσεβῆ τοῦ Μολίνου συγγράμματα εὐρῶν ὡς ἔοικε λατινιστὶ γεγραμμένα, μεταφράσας καὶ τετράδια συγκροτήσας, ἐν οἷς νοῦς μὲν ὑγιῆς οὐδαμοῦ, φλυαρία δὲ πανταχοῦ μίξας, ὡς λέγει, φιλοσοφίαν θεολογία, ὁ ἐν ἑκατέρᾳ τυφλός, καὶ ἀκόμη γιατί τα τετράδιά του τα θεολογικά και τα φιλοσοφικά κρίθηκαν ψυχόλεθρα καὶ ἐπικίνδυνα²⁹.

Ο ίδιος ο Μεθόδιος, στο γράμμα του στους Γιαννιώτες, παραπονείται ότι τον εξέτασαν και ως φιλόσοφο, και όχι ως χριστιανό, όπως του είχε μηνύσει ο Πατριάρχης Χρυσάνθος³⁰, και τον καταδίκασαν επειδή φιλοσοφούσε διαφόρως

κίτης έχει πεθάνει.

27. Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, ό.π., σ. 275.

28. Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, «Νεόφυτος Μαυρομάτης μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτης», *Ρωμανός Μελωδός* 1 (1933) 161-246.

29. Ν. Πανταζόπουλος, *Κώδιξ μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης*, ό.π., σ. 123.

30. Είναι γνωστός ο φιλικός δεσμός του Μεθοδίου με τον Χρυσάνθο Νοταρά· ανάγεται στην εποχή της Βενετίας. Στο Γραμματοφυλακείο του Χρυσάνθου, που σώζεται στη συλλογή των χειρογράφων του Μετοχίου Παναγίου Τάφου της Κωνσταντινουπόλεως (ΕΒΕ), παραδίδεται η αλληλογραφία τους, που συνεχίστηκε και μετά την περιπέτεια, όταν ο Μεθόδιος βρίσκεται στα Γιάννενα. (Βλ. Γ. Κουρνούτος, *Εγκυκλοπαιδεία Υδρία*, λ. «Ανθρακίτης», όπου αναφέρεται στις επιστολές.) Ο Μεθόδιος εκφράζει πάντοτε την ευγνωμοσύνη του. Του γράφει στις 14 Σεπτεμβρίου από τα Γιάννενα: *Οὐκ ἐπιλήσμων ἔσομαι, μὴ γένοιτο, τῆς πατρικῆς ὑμῶν ἀντιλήψεως. Ζῶσα μένει καὶ ἔναυλος τοῖς ὡσὶ μου ἢ ὑπερασπίζουσά της φωνῆ καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχω τὰ ὅσα ἔπραξε κοινῶς καὶ ἰδίως πρὸς ἐμὴν βοήθειαν. Ὁμολογῶ τὴν χάριν, οὐ κρύπτω τὴν εὐεργεσίαν της, ἀλλ' οὐδὲ παύομαι τοῖς πᾶσι κηρύττειν ὡς, εἰ οὐκ ἔτυχεν ἐν θλίψει μου ὁ μακαριώτατος μοι δεσπότης, οὐκ οἶδ' ὅπου γῆς τὰ ὀστᾶ μου ἐσήποντο. Ταῦτα καὶ λέγειν καὶ γράφειν οὐ παύομαι ὡς πρότερον καὶ νῦν.* Ο ίδιος ενωρίτερα, στο γράμμα του προς τον Νεόφυτο (Καστοριά 1723), αναφέρει ότι ο Χρυσάνθος του έγραψε πριν από το Πάσχα: *Μὲ ἐπαρὰ μύθισε νὰ μὴ λυποῦμαι διότι ὁ εὐλογημένος, ὡς ἄνθρωπος ἄξιος τοῦ Θεοῦ, ἔδωκε καλῆν*

ἀπὸ τοὺς ἀριστοτελικούς. Διότι δεν κατόρθωσε να τους πείσει ὅτι κανένα δὲν εἶναι ἐδίκον του ποίημα, γνώμαις εἶναι διαφόρων φιλοσόφων, καὶ δὲν τὰς ἐδίδα-
σκα ὡς γνώμας τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ μόνον διὰ περιέργειαν καὶ εὐμάθειαν τῶν
μαθητῶν, καθὼς συνηθίζουν εἰς τὰ σχολεῖα³¹. Καὶ εφώναζε στη Σύνοδο πὼς δὲν
δέχεται καμμίαν φιλοσοφίαν οὔτε ἔχει διὰ βεβαίαν. Δεν αναφέρει, δηλαδή,
συγκεκριμένα στοιχεῖα γιὰ τὴ φιλοσοφία που παρέδιδε.

Ἀλλὰ καὶ ὁ γνωστός διδάσκαλος τῆς Πάτμου Μακάριος, στὴν ἀλληλογραφία
του με λογίους τῆς εποχῆς, ἀναφέρει σχετικά με τὴ διδασκαλία του Ἀνθρακίτη
ὅτι υποψιάζεται καλβινικές καὶ θειϊστικές ἐπιδράσεις καὶ λατίνου τινὸς ληρί-
σματα ὅτι μεταβάλλει, μολοντί, ὅπως δηλώνει, ἔχει μελετήσει: τὰ πολυθρύ-
λητα συγγράμματα, τόσο τὰ φιλοσοφικά ὅσο καὶ μέρος τῶν θεολογικῶν³².

Τὸ ὅτι ὁ Μεθόδιος ἐγνώριζε τὴ φιλοσοφία του Καρτεσίου καὶ του Μαλε-
βραχίου καὶ ὅτι μάλιστα εἶχε μεταφράσει καὶ ἔργα τους, τὰ ὁποῖα παρέδιδε
στους μαθητῆς του, ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τον Γεώργιο Ζαβίρα³³ στὴ
βιογραφία του Μεθοδίου. Ὁ ἴδιος ὁ Ζαβίρας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ἱερόθεος
ἔφυγε ἀπὸ τὴν Καστοριά καὶ ἐγκατέλειψε τὸν διδάσκαλό του *δυσαρεσθηθεὶς εἰς*
*τὰ τοῦ Νικολάου Μαλεβραχίου*³⁴.

κοινήν μαρτυρίαν ἔμπροσθεν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἡμῶν καὶ τῆς ἱερᾶς συνόδου, ὁμολογῶν
πὼς εἶμαι τέκνον τῆς ἀγίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καθολικῆς ἐκκλησίας, καὶ ἕτερα ὅσα
παρὰ Θεοῦ ἐσοφίσθη. Το χφ. που παρουσιάζω παρακάτω παραδίδει (σ. 30) καὶ ἓνα ἀνέκδοτο καὶ
ἀγνωστο ἀπὸ ἄλλῃ πηγῇ ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς του Χρυσάνθου πρὸς τὸν ομῶνυμό του μητροπο-
λίτη Καστορίας, με ἡμερομηνία 1723, Ἰουλίου 4: Περὶ δὲ τοῦ καλοῦ μας κῦρ Μεθοδίου τί νὰ γράψω-
μεν θαυμάζομεθα. Διότι ἡμεῖς τὸν ὑπερασπιζόμεθα ὡς μὴ λατινόφρονα καὶ κατὰ τοῦτο μᾶς ἐφαίνετο
νὰ ἀληθεύωμεν, ὅθεν καὶ κατὰ τὴν ἡμετέραν βεβαίωσιν τοῦ ἔγραψε καὶ ὁ παναγιώτατος καὶ σεβασμιώ-
τατος δεσπότης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης καὶ ἡμεῖς συστατικὰ καὶ παρακλητικὰ γράμματα, ὅτι
δὲν ἐπίστευθησαν αἱ κατ' αὐτοῦ διαβολαὶ καὶ τὸν ἔχομεν εὐσεβῆ, καὶ ἄς προχωρῇ εἰς τὸ ἔργον τῆς δι-
δασκαλίας του ἀόκνως διὰ νὰ ἔχη καὶ πλείονας μισθοὺς παρὰ τοῦ ἀγίου Θεοῦ. Ὑστερον δὲ ἐλθὼν
ἐνταῦθα ὁ κατήγορος αὐτοῦ ἱερομόναχος ἀγιορείτης ἔδειξέ τινα τετράδια αὐτοῦ τάχα θεολογικά με-
στὰ ἐρεσχειῶν καὶ ὄζοντα ὄχι παπισμοῦ ἀλλὰ σχεδὸν ἀνηκούστων βλασφημιῶν καὶ ὅλως ἀθεϊσμοῦ
καὶ ἐμείναμεν ἐξεστηκότες εἰς τὴν τοιαύτην μεταμόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου· ὅθεν τοῦ ἔγινε προσταγὴ
διὰ πατριαρχικοῦ γράμματος νὰ ἐλθῇ ἐνταῦθα νὰ παρῆρσαισθῇ ἐπὶ συνόδου καὶ νὰ δώσῃ μόνος του
αὐτοπροσώπως λόγον περὶ ὧν προφανῶς κατηγορεῖται, βλασφημεῖ καὶ ἐρεσχειεῖ· ἐρχόμενος λοιπὸν
θέλωμεν ἰδῆ τί θέλει ἀπολογηθῆ. Ἄπερ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐπέσταλται, ἀψκγ' Ἰουλίου δ'.
Ὑστερα ἀπὸ το συνοδικὸ γράμμα που υπαινίσσεται ἐδῶ ὁ Χρυσάνθος, φαίνεται πὼς ἔκαμε τὴν ὁμο-
λογία πίστεως ὁ Ἀνθρακίτης, στίς 22 Ἰουλίου ἐνώπιον του Ἰωάσαφ ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν (Κ.
Χατζής, ὁ.π.): Σ. Ευστρατιάδης, ὁ.π., σ. 281.

31. Α. Αγγέλου, ὁ.π., σ. 171. Βλ. ἐπίσης καὶ τὴν ἐπιστολὴ Ἀνθρακίτη πρὸς τὸν Νεόφυτο Ἄρτης,
πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1723, ὅπου ἐπαναλαμβάνει τὶς ἴδιες θέσεις: *Εἶτα τοὺς δίδω καὶ ἕτερα θεολο-*
γικά νὰ μελετῶσι κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ σχολείου, νὰ γίνωνται διακριτικοί, ποῖον τὸ ἀληθές καὶ
ποῖον τὸ μὴ τοιοῦτον, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα ποιούμεν.

32. Βλ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Ἰωάννης ὁ του Ἰωάννου, διδάσκαλος τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ
σχολῆς», *Κληρονομία* 7 (1975) 384-385.

33. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν θέατρον*, ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Π. Κρέμου, Ἀθήνα 1872,
σ. 419.

34. Γ. Ζαβίρας, ὁ.π., σ. 420. Οἱ ἔμμεσες πληροφορίες που ἔχομε ἀπὸ τὶς ἐπιστολές τῶν αντι-

Ίσως θα περιμέναμε από τον ίδιο τον Ιερόθεο, στην επιστολή του προς τον διδάσκαλο Αναστάσιο που αναφέραμε, με την οποία του ανακοινώνει την επιτυχία της καταγγελίας, να παρέχει πιο συγκεκριμένα στοιχεία για την κακόδοξη διδασκαλία του Μεθοδίου. Εκείνος όμως περιορίζεται στις πληροφορίες σχετικά με τα διατρέξαντα που αναφέραμε. Τον πληροφορεί επίσης ότι η Σύνοδος τον απέτρεψε από το σχέδιό του να συντάξει αναιρέσεις των βλασφημιών του Μεθοδίου, γιατί έπρεπε να χαθούν από προσώπου γης οι βλασφημίες του ώστε να μην μολύνεται τις ακούων τοιαῦτα. Έτσι, για τον λόγο αυτό, για να είναι εντάξει με τις συνοδικές εντολές, αποφάσισε να αφανίσει και τὰ τετράδια που ο Αναστάσιος του είχε στείλει και τα έλαβε δυο-τρεις ημέρες πριν από τη δίκη: πρόκειται εδώ για τα τετράδια του Αναστασίου, και δεν πρέπει να συγχέονται με τα τετράδια του Μεθοδίου, όπως συνέβη με όσους έγραψαν ως σήμερα γι αυτόν.

Εδώ όμως ξεκινάει μια άλλη ιστορία: η περιπέτεια των τετραδίων του διδασκάλου Αναστασίου.

Συνεργάτης του Ιεροθέου στην καταγγελία κατά του Μεθοδίου είναι ο Αναστάσιος Νικόπουλος, διδάσκαλος στη Σιάτιστα, *λογιώτατος και όρμητικώτατος άνθρωπος*³⁵. Οι πληροφορίες μας γι' αυτόν είναι πενιχρές. Ο Ζαβίρας³⁶ μάς πληροφορεί ότι *έχρημάτισε διδάσκαλος έν Καστορία τής Μακεδονίας, όπου ένυμφεύθη τήν άδελφήν του έκει ιεράρχου, και έν Βουκουρεστίω τής Βλαχίας. Είδήμων τής έλληνικης και τής έβραϊκής διαλέκτου*³⁷.

πάλωv του και κυρίως από την επιστολή του διδασκάλου της Θεσσαλονίκης Ιωάννου (Γιαννακού) προς τον Νεόφυτο πρώην Άρτης (βλ. Ν. Τσουλκανάκης, *Ιωάννης*, ό.π., σ. 379) επιβεβαιώνουν την πληροφορία του Ζαβίρα, γιατί μας οδηγούν στην υπόθεση ότι πρόκειται για σημειώσεις του από το έργο του συγχρόνου με τον Ανθρακίτη θεολόγου-φιλόσοφου Malebranche (1638-1715), *Recherche de la verite*, Παρίσι, 1674-1675, το οποίο μεταφράστηκε στα λατινικά το 1691. Τα σχετικά με τις αισθήσεις που μας απατούν, το ότι ό νοῦς μόνος όρᾶ και άκούει, το ότι ο Θεός ούσιωδῶς ένυπάρχει έκάστω, τα σχετικά με το προπατορικό αμάρτημα κτλ. παραπέμπουν στις θέσεις που διατυπώνει ο Malebranche στο παραπάνω έργο του. Στις θεολογικές διαμάχες περί Ησυχασμού, ο Malebranche τάσσεται εναντίον του με τη διατριβή του *Traité de l'amour de Dieu*, 1697. Ένα χρόνο αργότερα (Αύγουστο-Σεπτέμβριο 1679) ο Θωμάς Κατάνης ζητεί, όπως σημειώσαμε, από τον Ανθρακίτη να μεταφράσει στη «βασιλίσσα των γλωσσών» [την ελληνική] τη διατριβή του κατά των ησυχαστών ή κατά των ημησυχαστών ακριβέστερον. Δεν γνωρίζουμε αν το ανέλαβε, ούτε την τύχη αυτής της διατριβής του Κατάνη. Περιορίζομαι στο να επισημάνω αυτή τη σύμπτωση.

35. Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, ό.π., σ. 265.

36. Γ. Ζαβίρας, ό.π., σ. 191.

37. Τις παλαιότερες σχετικές πληροφορίες τις έχουμε από το corpus των επιστολών του Αθανασίου ιερομόναχου του εξ Αγράφων, αδελφού του Αναστασίου Γορδίου (βλ. Ι. Κόλλιας, «Αθανάσιος ιερομόναχος ο εξ Αγράφων», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 3, 1990, 215-254, και 4, 1992, 81-159). Παραδίδονται εκεί τέσσερις επιστολές του Αθανασίου τῶ έλλογίμῳ άνδρι 'Αναστασίῳ τῶ Νικοπούλῳ: (α) αρ. 33, 23 Μαΐου 1713, (β) αρ. 34, 6 Αυγούστου 1713, (γ) αρ. 38, 20 Σεπτεμβρίου 1713, (δ) αρ. 49, 5 Φεβρουαρίου 1714. Δεν αναφέρεται τόπος του αποδέκτη από άλλα στοιχεία προκύπτει ότι ο Αναστάσιος βρίσκεται στην Άρτα. Στις επιστολές γίνεται λόγος για βιβλία. Ο Αναστάσιος στέλνει στον Αθανάσιο τα *Αχροαματικά Βιβλία του Σταγειρίτου* και δίνει παραγγελία για τὰς κυκλοπαιδείας. Επειδή αναφέρονται τέσσερις τόμοι, νομίζω ότι πρόκειται για το έργο του Ι. Πατούσα,

Εγκυκλοπαιδεία φιλολογική εις τέσσαρας τόμους διηρημένη προς χρήσιν των φιλολόγων και φιλομάθων της ελληνικής γλώσσης, Βενετία 1710, τόμοι 1-4· E. Legrand, *B.H. XVIIIes*, σσ. 82-88, αρ. 64 (βλ. I. Κόλλιας *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 4, 1992, 85-87, 38). Στο ίδιο corpus παραδίδονται επιστολές προς τον 'Αθανάσιον ιεροδιάκονον, επιστάτην και καθηγητήν τῆς σχολῆς τῆς Ἄρτας (αρ. 50, 53, 83, 89, 95, των ετών 1713-1717) και τον μαθητή του Ιωακείμ Ιερομόναχον τον Καρπενησιώτην (αρ. 35, 39, 48, 49, 85, 97, των ετών 1713-1717). Σε μία από τις επιστολές (αρ. 49) ο Αθανάσιος αποκαλεί τον Ιωακείμ συμφοιτητήν του Αναστασίου Νικοπούλου. Αυτή η πληροφορία μάς οδηγεί στην υπόθεση ότι ο λογιώτατος Αναστάσιος Νικόπουλος παρακολούθησε τα μαθήματα του ιεροδιακόνου Αθανασίου. Πουθενά δεν αναφέρεται για τον Αθανάσιο το επίθετο Νικόπουλος. Ένα άλλο πρόσωπο, ο Χριστόδουλος ο έμπορος (που μεταφέρει επιστολές του διδασκάλου Αναστασίου του εξ Αγράφων από το Αιτωλικό στην Άρτα), ονομάζεται Νικόπουλος (αρ. 85, 95, 96, 97). Επιμένω στις πληροφορίες αυτές, γιατί έχει δημιουργηθεί η ακόλουθη σύγχυση: Ο Π. Αραβαντινός (*Βιογραφική Συλλογή Λογιών της Τουρκοκρατίας* (1866), Εισαγωγή-Επιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Ιωάννινα 1960, σσ. 148-149) αναφέρει: 305. 'Αθανάσιος ιερομόναχος ο Νικόπουλος, Πατρις τοῦ σοφωτάτου τούτου κληρικου ὑπῆρξεν ἡ Ἄρτα καὶ εἰς τὸ φροντιστήριον αὐτῆς ἐσχολάρχησεν ἰσοβίως, διαδεχθεὶς τὸν σοφὸν διδάσκαλον τὸν Χρῦσανθον τὸν Ἡπειρώτην. († 1711). ἤκμασε δὲ κατὰ τὸ τρίτον τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ μεταξὺ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἀχροατῶν ὑπῆρξε διὰ τινὰ καιρὸν καὶ ὁ τότε νεανίσκος Εὐγένιος ὁ Βούλγαρης, ὅστις μέμνηται αὐτοῦ ἐν σελ. 42 τῆς «Λογικῆς» του, ἀλλ' οὐδόλας ἀναφέρει ὅτι ἠχροάσθη τῶν ἐπιστημονικῶν μαθημάτων αὐτοῦ, ὡς ὁ Γεώργιος Αἰνιᾶν μαρτυρεῖ. Ἀπεβίωσεν ὁ ἐν λόγῳ διδάσκαλος μεσοῦσης τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος. Ο Μ. Παρανίκας επαναλαμβάνει με κάποια παραλλαγή τις παραπάνω πληροφορίες (*Σχεδιάσμα*, Κωνσταντινούπολις 1867, σ. 74): *ἔτα Χρῦσανθος ὁ Ἡπειρώτης (ἀποθ. 1711), μεθ' ὃν ὁ ἐξ Ἄρτης Ἀθανάσιος Νικόπουλος, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς τρίτης δεκαετηρίδος τῆς παρελθούσης ἑκατ. καὶ διὰ βίου διδάξας*. Νομίζω ότι η σύγχυση εγκαινιάστηκε με την πληροφορία του Αραβαντινού, ο οποίος φαίνεται ότι συγχέει τον ιερομόναχο Αθανάσιο, διδάσκαλο Ἄρτης, με τον Αναστάσιο Νικόπουλο· αν ο τελευταίος εδίδαξε στην Άρτα, θα εδίδαξε μετά το 1726, όπως προκύπτει από τα γράμματα προς τον Νεόφυτο (βλ. παρακάτω). Ο ίδιος ο Αραβαντινός, ένα χρόνο μετά την παραπάνω αναφορά του (έγραφε το 1866), τον Σεπτέμβριο του 1867 (*Ιστορία της Ελληνικής Παιδείας παρ' Ἑλλήσιν*, Εισαγωγή, Επιμέλεια Ε. Ι. Νικολαΐδου, Ιωάννινα 1986, σ. 127), επαναλαμβάνει την παραλλαγή του Μ. Παρανίκα και παραπέμπει στο *Σχεδιάσμα* που εκδίδεται την ίδια χρονιά 1867! Θεωρώ τον διδάσκαλο Αθανάσιο εξ Αγράφων τον πιο αξιόπιστο μάρτυρα· από τα στοιχεία των επιστολών του προκύπτουν τα ακόλουθα: Στην Άρτα μετά το 1711 διδάσκει ο ιεροδιάκονος Αθανάσιος, με τον οποίον αλληλογραφεί ο Αθανάσιος εξ Αγράφων, από το Αιτωλικό, ως το 1717. Στην Άρτα βρίσκεται επίσης και ο Αναστάσιος Νικόπουλος, ως το 1714, ο οποίος φαίνεται ότι παρακολουθεί τα μαθήματα του Αθανασίου. Ο Αναστάσιος ύστερα από απουσία αρκετών ετών (βλ. παρακάτω), ξαναγύρισε στην Άρτα ύστερα από το 1727. Πιθανότατα είναι αυτός ὁ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς τρίτης δεκαετηρίδος καὶ διὰ βίου διδάξας.

Στο Αρχείο του Νεοφύτου πρώην Ἄρτης (Ἅγιον Ὅρος, Μονὴ Λαύρας, Μ. 100) περιλαμβάνεται μια σειρά επιστολών του Αναστασίου προς τον Νεόφυτο, με τον οποίο είχε στενό δεσμό και σοβαρές υποχρεώσεις, γιατί μεγάλωσε κοντά του, όπως ο ίδιος αναφέρει (βλ. παρακάτω). Από την επιστολή του (12 Φεβρουαρίου 1727) πληροφορούμαστε τα ακόλουθα: ότι έχει αδελφό και ότι ο ίδιος πρόσφατα είχε αφήσει την Καστοριά με σκοπό να μείνει στην Άρτα. Εκεί επισκέπτεται τον θείο του (γνωρίζουμε από άλλη πηγή ότι πρόκειται για τον Παγκράτιο Γαρδικίου, 1707-1729), πείθεται παρακληθείς από τους προσετώτας να παραμείνει και να διδάσκει με μισθό 130 γρόσια και το χαρτί του χαρασίου. Ο λόγος που τον έκαμε να δεχτεί τη θέση είναι η δυσαρέσκειά του από τον κουινάδο του, μητροπολίτη Καστορίας (Χρῦσανθος), ο οποίος τους θεωρεί βάρος, τους υβρίζει, ενώ, αν και έταξε πολλά, δεν εδαπάνησε ούτε ένα «άσπρο» για την αδελφή του. Του κράτησε μάλιστα 200 γρόσια, που του τα χρωστούσε. Έτσι ο Αναστάσιος έστειλε τον αδελφό του στην Καστοριά να φέρει τους ανθρώπους του στην Άρτα. Του έγραψαν ότι «απόλαμπρα» θα τους φέρει στην Άρτα. (Σ' αυτή την εποχή ανάγεται φαίνεται και η γνωστή επιστολή του Μεθοδίου «προς Αναστάσιον διδάσκαλον Τρίκκης».) Το επόμενο γράμμα 1 Μαΐου 1727, μας πληροφορεί ότι φεύγει με τους Μοσχολουριώτες για την

Όταν ο Ιερόθεος βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη για την καταγγελία, ο Αναστάσιος, για να ενισχύσει την κατηγορία, του έστειλε με τον Άγιο Βεροίας τετράδια έργου του όπου αναιρούσε τις πλάνες του Ανθρακίτη. Αυτά τα τετράδια έγιναν η αφορμή μιας σοβαρής παρεξήγησης μεταξύ τους, η οποία τους οδήγησε σε ανταλλαγή υβριστικών επιστολών και λιβέλων.

Τις πληροφορίες γι' αυτή τη διαμάχη τις έχουμε από δύο επιστολές δημοσιευμένες παλαιότερα³⁸. Απευθύνονται στον Νεόφυτο Άρτης³⁹ και διασώθηκαν στο αρχείο του. Η πρώτη είναι του Ιεροθέου και γράφεται τον Μάιο του 1726, και η δεύτερη του Αναστασίου, γράφεται τον Ιούλιο της ίδιας χρονιάς και είναι απάντηση στο προηγούμενο γράμμα.

Από τα γράμματα αυτά προκύπτουν τα ακόλουθα στοιχεία: ο Ιερόθεος, ενώ στο γράμμα του Δεκεμβρίου του 1723, που αναφέραμε παραπάνω, πληροφορούσε τον Αναστάσιο ότι είχε λάβει τα τετράδιά του δυο-τρεις ημέρες πριν από τη Σύνοδο, και τα κατέστρεψε ύστερα από την απόφαση να εξαφανιστούν από προσώπου γης τα του Μεθοδίου, στο γράμμα προς τον Νεόφυτο γράφει εντελώς διαφορετικά πράγματα: αφού παραπονείται κατά του Αναστασίου ότι τον υβρίζει, επειδή καθυστερεί την επιστροφή των τετραδίων του (έχουν, φαίνεται, ανταλλάξει και προηγούμενα γράμματα), πληροφορεί τον Νεόφυτο ότι έλαβε τα τετράδια ύστερα από τις εργασίες της Συνόδου. Δεν είχε καμία ανάγκη, γράφει, από αυτά τα τετράδια, γιατί αυτός ήταν αυτήκοος των διδασκαλιών του Ανθρακίτη, ωστόσο τα κράτησε, αφενός για να τα θεωρήσει *ἂν σώζουν πανταχοῦ τὸ ἀληθές*, και αφετέρου επειδή διέσωζαν *πολλαχοῦ ἀπὸ τὸ κείμενον του Μεθοδίου και ἤθελε να έχει κάποιαν ὕλην, ἂν ἤθελε ποτὲ ἐρωτήση τις περὶ τούτου*. Γι' αυτόν τον λόγο και επειδή, όπως λέει, γνώριζε ότι ο κυρ Αναστάσιος είχε και άλλο αντίγραφο, δεν βιάστηκε να τα επιστρέψει, τα έδωσε μάλιστα σε μαθητές του να τα αντιγράψουν. Και σημειώνει ότι *κείμεται [το βιβλίο] εἰς ἓνα μέρος χωρὶς νὰ τὸ θεωρήσω ἕως τοῦ νῦν, οὔτε θέλω τὸ λάβει εἰς χεῖρας ποτέ*. Και προσθέτει ότι έστειλε στον Αναστάσιο το δικό του *καλότυχον καὶ πολύτιμον βιβλίον* και απορεί πώς δεν το έλαβε ακόμη. Καταλήγει: *Καὶ ἐγὼ ἀπὸ τοὺς φοβερισμοὺς του ἀνάγκην δὲν ἔχω τοῦ καλοῦ χριστιανοῦ καὶ εἶναι ἐντροπὴ νὰ γράφη τοιουτοτρόπως καὶ ἄς συλλογισθῇ στοχαστικώτερα*.

Στον ίδιο και οξύτερο τόνο είναι γραμμένο και το γράμμα του Αναστασίου⁴⁰. Κατηγορεί τον Ιερόθεο ότι άλλα έγραφε τότε και άλλα υποστηρίζει τώρα. Τότε ότι *ἠφάνισται τὸ βιβλίον*, γιατί περιείχε τα του Μεθοδίου, και τώρα ότι

Καστοριά για να μετακομίσει πανοικί στην Άρτα.

38. Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *ό.π.*, σσ. 266-271.

39. Αυτή την εποχή ο Νεόφυτος βρίσκει μάλλον στη Μονή Εικοσιφινίσσης, κοντά στη Δράμα, όπου κατέφυγε το 1726 και *διέμεινεν ικανόν*. Βλ. Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *Νεόφυτος Μαυρομάτης*, *ό.π.*, σ. 230, σημ. 85.

40. Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *Ιερόθεος Ιβηρίτης*, *ό.π.*, σ. 270.

έφυλάχθη διά τὸ κείμενον. Αφού, λοιπόν, του είναι άχρηστο το αντίγραφο, ας του το στείλει. Παρακαλεί τον Νεόφυτο να το παραλάβει αυτός και να του το στείλει σφραγισμένο: *ὄχι δι' ἄλλον εἰ μὴ ὅτι αἰδοῦμαι*, του γράφει, *νὰ φανῆ τι ἀτελές, ἐπειδὴ πληρέστερόν ἐστιν παρ' ἡμῖν κἂν ἐν μέρει ἐκεῖνο πλεονεκτεῖ τοῦ ἐν χερσίν ὄντος, ἐπειδὴ δὲν εἶχα ἀντίγραφον, ὡς τῶρα λέγει ὁ κύρ Ἱερόθεος. Διατί; ἂν ἐνόμιζε νὰ ἔχω τὸ ἀντίγραφον, τοσάκις δὲν τὸ ἠρνεῖτο ζητούμενον; Καὶ καταλήγει με ειρωνεία: τῶρα ἄς μοῦ τὸ στείλει καὶ μάλιστα ἐπειδὴ οὐ θέλει τὸ λάβει εἰς χεῖρας του ἴσως ποτέ, ὁ μέγας ἐν οὐδενί.*

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο Αναστάσιος είχε συντάξει ένα κείμενο όπου αναρούσε τις κακόδοξες διδασκαλίες του Μεθοδίου και αυτά τα τετράδιά του είναι η μόνη πηγή που διασώζει τα σχετικά κείμενα του Μεθοδίου, όπως παραδέχεται και ο ίδιος ο Ιερόθεος. Θα ήταν, επομένως, πραγματικά πολύτιμα αυτά τα τετράδια. Ως τώρα δεν είχαμε καμιά πληροφορία για την τύχη τους, ούτε κανείς από τους παλαιότερους ερευνητές επισήμανε τη σημασία τους ή τα αναζήτησε.

Αυτά τα τετράδια νομίζω ότι παραδίδει ένα χειρόγραφο που έχει διασωθεί στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Καλύμνου⁴¹, και το έχω στη διάθεσή μου σε μικροταινία. Από τη μελέτη του περιεχομένου του έχω καταλήξει στο συμπέρασμα ότι παραδίδει το *καλότυχον καὶ πολύτιμον βιβλίον* του Αναστασίου σε μια δεύτερη, βελτιωμένη, γραφή από τον ίδιο τον Αναστάσιο, όταν έχασε, φαίνεται, κάθε ελπίδα να πάρει πίσω τα τετράδιά του από τον Ιερόθεο.

Το χειρόγραφο είναι ακέφαλο και κολοβό. Αποτελείται από 260 φύλλα, από τα οποία τα πρώτα και το τελευταίο είναι κατά ένα μέρος κατεστραμμένα από υγρασία και γι' αυτό δυσανάγνωστα· ο υπόλοιπος κώδικας είναι αρκετά καλά διατηρημένος. Είναι πολύ πυκνογραμμένος, με προσθήκες στα περιθώρια, σε γλώσσα αρχαϊζουσα, αρκετά εξεζητημένη, ενώ η στίξη δεν βοηθάει καθόλου στην κατανόηση του κειμένου. Η εντύπωσή μου από τη μελέτη του περιεχομένου του χειρογράφου, του οποίου ετοιμάζω την έκδοση, είναι ότι πρόκειται για αντίγραφο και όχι για το πρωτότυπο. Εσωτερικά στοιχεία ενισχύουν αυτή τη θέση. Ο ίδιος ο συγγραφέας αποκαλύπτει την ταυτότητά του, αναφερόμενος στη στενή σχέση του με τον Νεόφυτο Άρτης, που τον πήρε κοντά του και τον προστάτεψε: *Ἐγὼ ὁ υἱὸς τῆς παιδείας σου*⁴², του γράφει σε επιστολή που περιέχεται στο χειρόγραφο και δίνει άγνωστα ως τώρα βιογραφικά στοιχεία,

41. Ο συνάδελφος Αγαμέμνωνας Τσελίκας, σε μια ερευνητική παλαιογραφική αποστολή του στα Δωδεκάνησα, φωτογράφησε στην Κάλυμνο ένα ογκώδες ακέφαλο και κολοβό χειρόγραφο με θεολογικοφιλοσοφικό περιεχόμενο. Όταν κατά την εξέταση του χειρογράφου επισήμανε το όνομα του Μεθοδίου, επειδή γνώριζε το ενδιαφέρον μου για τον Ανθρακίτη, μου το υπέδειξε. Τον ευχαριστώ και απ' αυτή τη θέση.

42. Πρβ. επιστολή Αναστασίου προς Νεόφυτο (Σ. Ευστρατιάδης, ό.π., σ. 270): *ὦν πιστότατος καὶ υἱὸς τῆς παιδείας σου, ὧ δέσποτα θεϊότατε*. Πρβ. Ψαλμοί, 85: *δὸς τὸ κράτος σου τῷ παδί σου καὶ σῶσον τὸν υἱὸν τῆς παιδείας σου*.

όπως για τον πατέρα του: *Χρήστου μὲν τὴν κλῆσιν, ἱερέως δὲ τὴν ἀξίαν και σακελλαρίου τὴν τάξιν, που τον ἔχασε σε μικρή ηλικία. Τον προστάτεψε ο θεῖος του, θεοφιλέστατος Παγκράτιος, Νικόπουλος (αναφέρεται ἐδῶ για πρώτη φορά το επίθετο) το γένος, Γαρδικίου τὸ νῦν χρηματίζων*⁴³, τον οποίον ἐκάλεσε κοντά του ο Νεόφυτος στην Ἄρτα και πήρε μαζί του και το ορφανό του ἀδελφού του, τον Αναστάσιο.

Σημαντική εἶναι ἐπίσης η πληροφορία ὅτι ο Αναστάσιος ἀποφάσισε να ξαναγράψει την εργασία του αὐτή, που την εἶχε εγκαταλείψει: *ἔσχεδιασμένων μὲν, ἡμελημένων δὲ [...] παρορμηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐν ἰατροφιλοσόφοις κυρ Δημητρίου Πάμπερη. Πρόκειται ἀσφαλῶς για τον γνωστό λόγιο Δημήτριο Προκοπίου*⁴⁴ τον Μοσχοπολίτη, συγγραφέα της *Επιτιμήσεως λογίων Γραικῶν*⁴⁵.

Το περιεχόμενο του κώδικα ἀποκαλύπτει για πρώτη φορά, τι δίδαξε ο Ανθρακίτης και ποιους φιλοσόφους εἶχε μελετήσει. Ἐπίσης, σε ποια στοιχεῖα στήριζε την κατηγορία του ο Ιερόθεος, το μέτρο της δικῆς του παιδείας και ἀκόμη περισσότερο του διδασκάλου του Αναστασίου, συγγραφέα του ἔργου.

Ο Αναστάσιος ἐλέγχει τα του Μεθοδίου, τόσο τα θεολογικά ὅσο και τα φιλοσοφικά. Τη *μονοτέτραδο* φυσική του, τις θέσεις του σε ζητήματα της λογικῆς και διάφορα θεολογικά ζητήματα, ὅλα αὐτά πολύ ἀναλυτικά. Ο συγγραφέας τον θεωρεῖ ἐπηρεασμένο ἀπὸ τον Μαλεβράγγιο και τους Μαλεβραγγίδας, ἀπὸ τον Σπινόζα και τον Μολίνο. Αναφέρεται ἐπίσης και στον Καρτέσιο και τις φιλοσοφικές θεωρίες του. Η ἐνημέρωση του Αναστασίου ἐντυπωσιάζει τον μελετητή αὐτοῦ του κειμένου και με ὁδηγεῖ στην ἀκόλουθη ὑπόθεση: ἴσως τη λύση μᾶς τη δίνει ο Δημήτριος Πάμπερης, και οι σχέσεις τους θα πρέπει να ἀνάγονται στην ἐποχή που ο Αναστάσιος ζούσε και σπούδαζε στο Βουκουρέστι. Ἴσως ἐκεῖ, στο περιβάλλον των Μαυροκορδάτων (εἶναι γνωστός ο στενός δεσμός του Δημητρίου με την οἰκογένεια), θα εἶχε και ο Αναστάσιος την ευκαιρία να ἐνημερωθεῖ στη βιβλιογραφία της δυτικῆς φιλοσοφίας, ἀφὸ πληροφορίες για σπουδές του στη Δύση δεν ἔχουμε.

Η στάση του Αναστασίου ἀπέναντι στον Ανθρακίτη, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τον τρόπο με τον οποίον τον ἀντιμετωπίζει και οι ὑπαινιγμοί που συνεχῶς δια-

43. Ο Παγκράτιος Β΄ ἦταν ἐπίσκοπος Γαρδικίου στα 1707-1729, ὁπότε παρητήθη. Ν. Ι. Γιαννόπουλος, *Επισκοπικοί Κατάλογοι Θεσσαλίας* 14 (1936) 140-142.

44. Κ. Σάθας, ὁ.π., σ. 443· J. A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, τ. 11, Hamburg 1722, σσ. 769-808.

45. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τις ἐπιστολές του Αναστασίου προς τον Νεόφυτο, που ἀναφέραμε παραπάνω, φαίνεται ὅτι και ο ἴδιος ο Νεόφυτος του εἶχε ζητήσει ἀντίγραφο του βιβλίου: Στις 24 Δεκεμβρίου 1726: *ὡς ἀπὸ τοῦδε ᾧ ἂν ἐντύχω πιστῶ αὐτόθι ἀφικουμένῳ ἐπιδώσω πάντως τὴν βίβλον τὴν αἰτηθεῖσαν. Στο ἐπόμενο γράμμα, 1 Μαΐου 1727: κάκειθεν [ἀπὸ τὴν Ἄρτα] θέλομεν στείλει κατὰ τὴν προσταγὴν τῆς τῶ βιβλίον ἀντιγραφόμενον καθαρῶς. αὐτὸ τὸ τετραδάκι ὅπου ὁ παρ' ὑμῖν κυρ Δημος ἀντέγραψεν εἶναι ἔλλιπές, ὡς ὄψεσθαι. Εἶναι πολύ πιθανό να πρόκειται για τα τετράδια για τα οποία εἶχε γίνει τόσος λόγος μέσω του Νεοφύτου και τα οποία δεν εἶχε δεῖ ο ἴδιος.*

τυπώνει, δίνουν την εντύπωση ότι ξανάγραφε το βιβλίο του αφού είχε συμφιλωθει μαζί του⁴⁶. Άλλα εσωτερικά στοιχεία πείθουν ότι το έργο γράφτηκε το 1726, και θα πρέπει να είναι αυτό που ξανάγραψε, όπως γράφει στο γράμμα προς τον Νεόφυτο που αναφέραμε παραπάνω: *ἐπειδὴ πληρέστερόν ἐστι παρ' ἡμῖν καὶ ἐν μέρει ἐκεῖνο πλεονεκτεῖ τοῦ ἐν χερσίν ὄντος, ἐπειδὴ δὲν εἶχα τὸ ἀντίγραφον, ὡς τῶρα λέγει ὁ κυρ Ἱερόθεος*. Από το περιεχόμενο προκύπτει ακόμη ότι εξακολουθεί να βρίσκεται σε εχθρικές σχέσεις με τον Ιερόθεο. Αφιερώνει αρκετές σελίδες στην υπόθεση των χαμένων τετραδίων του και διατυπώνει έναν λίσβελο εναντίον του Ιεροθέου. Επειδή τα όσα αναφέρει εκεί υπερβαίνουν τα όρια της ευπρέπειας, θα περιοριστώ να αναφέρω ένα μόνο στοιχείο. Γράφει: *ἐντυχῶν γὰρ αὐτῷ ἱερομόναχός τις τούπάγγελμα, Ἱερόθεος τοῦνομα, πανταοῖδας τούπιπλην, μανιάτης τὸ γένος, ἔχ τινος τῶν κατὰ τὴν νῦν Μανίαν χωρίων ὠρμώμενος*. Εδώ συγχέεται το χωριό της Μεσσηνίας Μικρομάνη, απ' όπου κατάγεται ο Ιερόθεος, με τη Μάνη. Με το επίθετο *πανταοῖδας* («παντογνώστης», δηλαδή, ή «ξερόλας») αναφέρει σε ολόκληρο το έργο τον Ιερόθεο. Το χρησιμοποιεί και στις επιστολές του, επειδή όμως η πληροφορία αυτή ήταν άγνωστη ως τώρα, ο εκδότης της επιστολής του Αναστασίου⁴⁷, μη γνωρίζοντας ότι πρόκειται για προσωνυμία του Ιεροθέου, το αναλύει σε : *πάντα οἶδας, αλλοιώνοντας* έτσι και το νόημα της φράσης. Το ίδιο επίθετο φαίνεται ότι υπαινίσσεται και ο Μεθόδιος στην επιστολή του προς τον Αναστάσιο, όταν έχουν συμφιλωθεί και τον έχει συγχωρήσει: *Ἀνέγνων καὶ τὸ ἐς τὰ μάλιστα ἔντεχνον καὶ γλαφυρὸν αὐτῆς πρὸς τὸν ὑπολαμβάνοντα πάντα ἐπίστασθαι καὶ μηδὲν ἀγνοεῖν, ἐν τῷ βάθει δὲ τὸν ἀμαθῶς ἔχοντα*⁴⁸.

Ετοιμάζω την έκδοση του χειρογράφου, γιατί νομίζω ότι πρόκειται για ένα κείμενο με ξεχωριστό ενδιαφέρον για την ιστορία των ιδεών γενικότερα. Από το περιεχόμενό του αποκαλύπτεται ότι, σε μια πρώιμη περίοδο, τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αι., Έλληνες λόγιοι γνωρίζουν τόσο καλά τη σύγχρονή τους δυτική φιλοσοφία ώστε να κινούνται με άνεση σ' αυτήν, να συζητούν ή και να διαφωνούν και να εκφράζουν τη γνώμη τους. Άλλωστε, για την εποχή στην οποία αναφερόμαστε κάθε πληροφορία αρχαιακά τεκμηριωμένη και κάθε καινούρια πηγή αποτελεί πολύτιμο υλικό, γιατί μας βοηθάει να ξεδιαλύνουμε τη συγκεχυμένη εικόνα που έχουμε σχηματίσει. Επιβεβαιώνεται έτσι σιγά-σιγά η θέση ότι

46. Οι Χ. Αραβαντινός, «Μεθόδιος ο Ανθρακίτης», *Πανδώρα* 11 (1861) 88-89 και Μ. Κωνσταντινίδης, «Εκ του Αρχείου της Ελληνικής Κοινότητας της Τεργέστης», *Εκκλησιαστικός Φάρος Αλεξανδρείας* 4 (1911) 306-307, δημοσιεύουν την επιστολή του Μεθοδίου Ανθρακίτη προς τον Αναστάσιο, διδάσκαλον του εν Τρίκχη φροντιστηρίου.

47. Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *Ιερόθεος Ιβηρίτης*, ό.π., σ. 269: «ἀλλ' ἀποτεινόμενος πρὸς τὴν αὐτοῦ ὑπουλόγητα καὶ ἀναίδειαν καὶ κενοδοξίαν, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζεται εἰς ὕβριν τῶν ἄλλων ὁ δειλῆος πάντα οἶδας. καὶ τὰ μὲν ἄλλα ὅσα ληρέει...», και σ. 270: «'Ἄλλ' ὡ βέλτιστε πάντα οἶδας καὶ γὰρ οἶδα ὅτι σύ...».

48. Πρβ. σημ. 44.

η νεοελληνική πνευματική αναγέννηση, ή ο νεοελληνικός διαφωτισμός, άρχισε πολύ πιο νωρίς από τα τέλη του 18ου αι., στις πρώτες κιόλας δεκαετίες του, και ότι προς τα εκεί θα έπρεπε να στραφούμε για να διακρίνουμε το λυκαυγές της⁴⁹.

Αθήνα

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ

49. Μ. Γεδεών, «Λυκαυγές πνευματικής κινήσεως παρ' ημίν, 1700-1730». Βλ. τη γενικότερη εργασία: *Πνευματική κίνησης του γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Εκδοτική φροντίδα Α. Αγγέλου – Φ. Ηλιού, Αθήνα 1976, σσ. 49-56.